

Czacharowski, Antoni

"Siedlungs - und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.-16. Jhdt.)", Heide Wunder, Wiesbaden 1968 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 461-463

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i wyrok; 10. Powstanie; 11. Wojna trzynastoletnia: pierwszy okres; 12. Drugi okres: transakcje i sprzedaż zamków; 13. Trzeci okres: ofensywa Zakonu krzyżackiego; 14. Czwarty okres: 1463—1466; 15. Pokój toruński w 1466 r. Przy okazji tego rozdziału należy dodać, że Karol Górski pozostał przy swojej periodyzacji wojny trzynastoletniej, przyjętej już w pracy *Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej* (1932 r.), dzieląc ją na cztery okresy². Podział ten, zdaniem autora, lepiej uwypukla i akcentuje poszczególne jej okresy niż tylko podział dwudzielny Mariana Biskupa³, co jest tak przydatne w książce przeznaczonej jednocześnie dla szerszego czytelnika. Do interesujących miejsc w książce należą także te, w których autor pisze o Zakonie w aspekcie społecznym, o jego strukturze społecznej. Wymieniłbym tu głównie podrozdziały w drugim rozdziale: *Zakon w świetle swoich statutów (wiek XIII)* i *Struktura Prus w XIV wieku*. Ciekawie napisany jest również podrozdział o sztuce i kulturze w Prusach.

Praca, zgodnie z charakterem wydawnictwa, nie ma odsyłaczy do wykorzystanych materiałów źródłowych i opracowań, ale brak ten w części rekompensują załączone na jej końcu obszerne uwagi bibliograficzne, w których autor omówił krytycznie literaturę przedmiotu. Poza tym, z myślą o szerszym czytelniku, do książki załączona jest tablica genealogiczna dynastii Arpadów, Andegawenów, Piastów, Jagiellonów, Luksemburgów, Habsburgów i Hohenzollernów. W tym samym celu dodano osiem mapek, największe — formatu książki. Nie wszystkie jednak mapki można uznać za udane, co dotyczy szczególnie pierwszej, zatytułowanej: *Posiadłości Zakonu krzyżackiego (1400 r.)*, która mimo tego tytułu na obsywie Europy ogranicza się do przedstawienia tylko posiadłości Zakonu w Prusach i Inflantach, przy czym dość niedokładnie.

Na ogół wydawnictwo Enaudi wyszło obronną ręką z oddania prawidłowej pisowni polskich miejscowości i imion. Dla ułatwienia czytelnikowi, do pracy załączono wykaz nazw polskich i niemieckich miejscowości i imion. Widać jednak brak ujednolicenia w oddaniu imion polskich i niemieckich w formie włoskiej. Obok formy Corrado i Enrico występuje też Konrad czy Heinrich. Konrad, książę mazowiecki, pojawia się pod formą Corrado, ale na przykład Konrad von Erlichshausen tylko w tej formie. Lepiej może byłoby oddać imię ojca Pawła Włodkowica w postaci zlatynizowanej ogólnie przyjętej. Vladimiri miast Vladimiri (por. wielką pracę Stanisława Bełcha, *Paulus Vladimiri*). Niestety na stronach książki pojawiło się nieco błędów korektorskich (korekty przeprowadziła sama redakcja wydawnictwa bez udziału autora). Najbardziej przykry błąd wkradł się do daty założenia Towarzystwa Jaszczurczego, rok 1357 zamiast 1397.

Książka *L'Ordine teutonico* także pod względem szaty graficznej prezentuje się doskonale. Treść jej niewątpliwie uzupełniają i wzbogacają pomysłowo dobrane i o niebagatelnych ujęciach ilustracje. Oko kupującego przyciągać będzie ładna obwoluta z fotografią ukazującą fragment płyty nagrobnej Krzyżaka Kunona Liebensteina z Nowego Miasta.

Na koniec należy jeszcze raz podkreślić, że czytelnik zagraniczny otrzymał z rąk wybitnego znawcy, Karola Górskiego, pod każdym względem interesującą syntezę o dziejach Zakonu. Wskazane byłoby udostępnienie tej pracy także czytelnikowi polskiemu.

Zenon Nowak

Heide Wunder, *Siedlungs — und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.—16. Jhd)*, Wiesbaden 1968, ss. 282, 4 mapy; Marburger Ostforschungen, Bd. 28.

Stosunkowo bogata literatura poświęcona problemom osadniczym ziem pruskich powiększyła się o nową i dodajmy zaraz na wstępie — cenną pozycję. Autorka tej dysertacji doktorskiej zajęła się stosunkami osadniczymi w komturstwie dzierzgoń-

² Por. K. Górski, *Nowa praca o wojnie trzynastoletniej*, Zapiski Historyczne, t. 34, 1969, z. 2, ss. 60—61.

³ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem krzyżackim 1454—1466*, Warszawa 1967.

skim przede wszystkim w okresie krzyżackim. Zachowany materiał źródłowy, a zwłaszcza niezwykle cenna księga długów komturstwa dzierzgońskiego za lata 1381—1413¹ pozwoliły autorce od tego okresu odtworzyć z dużą dokładnością zasięg osadnictwa pruskiego i niemieckiego. Praca składa się z trzech części: pierwsza poświęcona jest osadnictwu w latach 1350—1410; druga przedstawia pruskie obszary osadnicze około roku 1280; trzecia ukazuje przemiany osadnicze w latach 1410—1600.

Najobszerniejsza i zarazem najbardziej wartościowa jest pierwsza część pracy. Autorka podzieliła osady na wsie płacące czynsz z łąnów (*Hufenzinsdörfer*) — zamieszkałe głównie przez ludność niemiecką, wsie płacące czynsz od radia (*Hakenzinsdörfer*) — w których mieszkali Prusowie, oraz na majątki wolnych chłopów (*Freigüter*). Z dużą dokładnością ustaliła zarówno liczbę i wielkość poszczególnych wsi, jak też i ogólną powierzchnię ziemi uprawianej przez ludność niemiecką (około 49%) i pruską (około 51%), a także świadczenia uiszczane przez różne kategorie mieszkańców tych wsi.

Wspomniana wyżej księga długów komturstwa dzierzgońskiego umożliwiła autorce dokładniej poznać stosunki społeczne w różnych typach wsi tego okręgu. Szczególnie cenne, bo zazwyczaj nie występujące w innych źródłach, są informacje o różnych małych grupach zawodowych ludności, która zamieszkiwała obok chłopów w ówczesnych wsiach tego okręgu. Dowiadujemy się więc przede wszystkim, że mieszało tu wielu rzemieślników, wśród których byli m.in. piekarze i rzeźnicy — stosunkowo rzadko spotykani we wsiach ówczesnych, dość liczni krawcy i szewcy oraz piwowarzy, kołodzieje, cieśle i inni. Stosunkowo liczna była grupa ludzi pełniących różne funkcje pomocnicze na wsi: czeladź, pasterze i zagrodnicy. Autorka podjęła również próbę obliczenia liczby ludności niemieckiej i pruskiej na terenie komturstwa dzierzgońskiego na przełomie XIV i XV wieku. Ustaliła, że we wsiach tego okręgu zamieszkiwało 1421 rodzin niemieckich i 1435 rodzin pruskich chłopów. W obliczeniach tych pominęła ona jednak rodziny chłopów pruskich, polskich i ruskich spotykane we wsiach niemieckich (*Hufenzinsdörfer*) — o czym autorka na innym miejscu wspomina². Wprawdzie były to stosunkowo niewielkie grupy ludności — niekiedy pojedyncze rodziny, ale uwzględniając je w ogólnych obliczeniach można dość znacznie zmienić proporcje na korzyść ludności pruskiej i polskiej. Jeżeli przyjmiemy, że przeciętnie w każdej wsi płacącej czynsz z łąn (*Hufenzinsdorf*) mieszały dwie rodziny pruskie, to w 34 takich wsiach w komturstwie dzierzgońskim mieszkało 68 rodzin pruskich. Z tego wynika, że o taką liczbę należy powiększyć ogólną liczbę rodzin pruskich i zmniejszyć liczbę rodzin niemieckich. Wydaje się, że autorka powinna również podjąć próbę ustalenia ogólnej liczby Polaków i Rusinów na terenie tego komturstwa. Z przypadkowych wzmianek wynika, że ludność ta w okresie krzyżackim była stosunkowo nieliczna, tym niemniej w ogólnych obliczeniach grup narodowościowych należało ją także uwzględnić.

W drugiej części pracy autorka podjęła się trudnego zadania ustalenia zasięgu osadnictwa pruskiego około roku 1280. W oparciu o bardzo skrupulatną analizę zachowanego materiału źródłowego, przekonywająco wykazuje, że wbrew dotychczasowym hipotezom (m.in. H. Lowmiańskiego) liczba ludności pruskiej zamieszkującej te tereny około 1400 r. była większa od liczby żyjących tu Prusów w XIII wieku. Wynika z tego, że w okresie rządów krzyżackich Prusowie powiększyli posiadane obszary ziemi poprzez karczowanie lasów i zakładanie nowych osad. Autorka przytacza na to szereg dowodów, ale zbyt fragmentaryczne źródła nie pozwalają jej na pełne zbadanie rozwoju osadnictwa pruskiego pod panowaniem Zakonu.

Trzecia część pracy, poświęcona rozwojowi osadnictwa w komturstwie dzierzgońskim w latach 1410—1600, składa się z dwu rozdziałów obejmujących okresy:

¹ *Das Pfennigsschulbuch der Komturei Christburg*, herausg. und bearbeitet von Heide Wunder, Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 2, Köln — Berlin 1969, ss. 274; por. recenzję Z. Nowaka, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1971, nr 4, ss. 511 n.

² S. 168: *Im allgemeinen lassen sich nicht mehr als 1—2 Prussen oder Polen in einem Hufenzinsdorf nachweisen. Nur in Pirklietz, Königsee, Liebwalde, Freiwalde und Gr. Rüppertswalde scheinen sie einen nicht ganz unbedeutenden Teil der Einwohnerschaft ausgemacht zu haben.*

1410—1425 i 1525—1600. W ciągu pierwszej połowy XV wieku na badanym terenie na uwagę zasługują głównie dwa zjawiska: przenikanie ludności pruskiej zwłaszcza wolnych chłopów do wsi skolonizowanych przez Niemców oraz wzrost liczby pustek — zwłaszcza we wsiach niemieckich. Zdaniem autorki główną przyczyną powstawania tych pustek były zniszczenia wojenne. Jest to jednak zbyt nieuprzedzenie tego wówczas dość powszechnego i złożonego zjawiska, które od dawna pasjonuje badaczy.

W wyniku wojny trzynastoletniej zachodnia część komturstwa dzierzgońskiego została włączona do Polski. Autorka w dalszej części swej pracy zajmuje się jedynie tym terytorium, które pozostało we władaniu Zakonu krzyżackiego. Jedną z konsekwencji upadku politycznego i gospodarczego państwa krzyżackiego był znaczny wzrost posiadłości szlachty, kosztem ziem zakonnych. Około roku 1525 dobra szlachty obejmowały już ponad połowę całego terytorium. Najważniejszym zjawiskiem badanym przez autorkę w XVI wieku są zmiany narodowościowe. W oparciu o materiał onomastyczny próbuje autorka pokazać szybki wzrost ludności polskiej, która pod koniec tego okresu stanowiła ponad połowę mieszkańców tego okręgu. Zanika natomiast ludność pruska. Te spostrzeżenia H. Wunder są bardzo interesujące, ale z pewnością jeszcze nie wyjaśniają całkowicie procesu zmian narodowościowych.

Praca H. Wunder jest z całą pewnością wartościowym przyczynkiem do badań nad osadnictwem ziem pruskich. Szczególnie cenna jest pierwsza część pracy oparta na mało wykorzystanym materiale źródłowym. Z zainteresowaniem należy oczekiwać dalszych prac H. Wunder i z nadzieją, że zrezygnuje w nich z akcentów nacionalistycznych, np. takich jak określanie niemieckich nazw miejscowych jako obowiązujących „dziś tzn. w 1945 r.”. Irytuje to słusznie nie tylko polskich badaczy, ale i bardziej światłych historyków zachodnioniemieckich, a poza tym powoduje, że pracę taką czyta się z pewnym uprzedzeniem³.

Antoni Czacharowski

Peter Germershausen, *Siedlungsentwicklung der preussischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrungen vom 13. bis 17. Jahrhundert*, Marburg (Lahn) 1970, Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mittel-europas, Nr 87, ss. X + 485, 5 map.

Nowa praca o rozwoju osadnictwa na terenie znacznej części komturstwa elbąskiego, czyli wokół Pasłęka, Miłakowa i Morąga, opiera się głównie na niewykorzystanym dotąd materiale źródłowym z dawnego archiwum królewieckiego, znajdującym się obecnie w *Staatliches Archivlager* w Göttingen. Peter Germershausen podzielił swoją pracę na trzy części. W pierwszej, złożonej z pięciu rozdziałów, zawarł zasadniczą rozprawę o rozwoju osadnictwa na wymienionym wyżej terytorium. Druga część jest swego rodzaju słownikiem historyczno-geograficznym. Trzecią część stanowią tabele. W zasadniczej części pracy ukazuje autor rozwój osadnictwa w dawnym komturstwie elbąskim przekrojowo w czterech okresach chronologicznych. Autor zajmuje się w swej pracy jedynie tymi ziemiami dawnego komturstwa elbąskiego, które w pokoju toruńskim z 1466 r. pozostały w granicach państwa krzyżackiego, a później stały się częścią Prus Książęcych. Jak wiadomo sam Elbląg, wraz z terytorium tego miasta należał do Prus Królewskich.

Przekrój, ukazujący stan osadnictwa w pierwszej połowie XV wieku oparty jest na materiale dyplomatycznym oraz na czterech księgach czynszowych komturstwa elbąskiego i na wykazie czynszów z okręgu elbąsko-pasieckiego z lat 1422—1430. Ten bogaty materiał źródłowy pozwolił autorowi ze znaczną dokładnością ustalić pod względem liczbowym strukturę społeczną ludności wiejskiej oraz wysokość i rodzaje renty świadczonej przez nią. Obliczył on między innymi, że w połowie XV wieku na badanym terytorium zamieszkiwały 1143 rodziny Prusów oraz 2068 rodzin niemieckich. Czyli ludność pruska do niemieckiej znajdowała się w stosunku 1 : 1,8, a upra-

³ Por. recenzje: B. Poschmann, w „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, Bd. 33, 1969, ss. 422—426; B. G e r e m e k, w „Zapiskach Historycznych”, t. 36, 1971, z. 4, ss. 172—176.